

In de ban van de waterkering

Concurrerende beheersvisies op waterveiligheid

Jeroen Warner

Zicht op een zeespiegel die waarschijnlijk in 2100 met maximaal 20 cm zal zijn gestegen. (foto: Ronald den Dekker)

In haar meest recente boek, *The Shock Doctrine*, stelt Naomi Klein dat een schok, zoals een natuurramp, aan beleidsmakers een window of opportunity biedt, een kans om voorheen onmogelijke plannen door te voeren¹. Beleidshervormingen die anders door democratische besluitvorming, kosten-batenanalyse of (milieu)wetgeving zouden sneuvelen, zijn dan wel mogelijk. De markt kijkt handenwrijvend toe: rampen bieden kansen. Zo laat Klein zien dat de orkaan Katrina de weg vrijmaakte voor privatisering van het onderwijs in New Orleans.

De auteur concentreert zich op de neoliberale governance-agenda met ongebreidelde marktontplooiing en terugtrekking van de staat als speerpunt, die dankzij de ramp kon worden doorgedrukt. Maar het omgekeerde, meer staat en minder vrijheid, kan evengoed stevig op de agenda komen te staan na een ramp, een aanslag als die van 9/11 bijvoorbeeld.

Ook in het wel als nuchter omschreven Nederland blijken gebeurtenissen als een schok te kunnen worden ervaren, zeker als de media - steevast standby - deze voldoende uitvergroten. Beleidsmakers en (andere) belanghebbenden staan meteen klaar als er water te keren valt.

Catastrofes fungeren daarbij als Angstgegner dan wel stromannen om meer infrastructurele investeringen in veiligheid te legitimeren. Een in essentie politiek verhaal wordt daarmee verkocht als een objectieve, technische noodzaak.

Het Nederlandse poldermodel werkt, zoals bekend, stropetigheid in de hand: beleid is zo wendbaar als een supertanker. Wolsink (2006) laat zien hoe al verschillende malen is geprobeerd anti-NIMBY-wetgeving op te tuigen omdat infrastructurele werken, die altijd wel iemands achtertuin raken, maar niet opschieten. Het gaat te ver te stellen dat in ons land de waterexperts op een calamiteit hopen om nieuw beleid te kunnen agenderen, maar het helpt wel. Als er een tijd geen overstroming is geweest, ebt het besef van kwetsbaarheid voor overstromingen immers snel weg – Huber (2004) geeft het twee jaar. Met een crisis, of de dreiging daarvan, krijg je de neuzen weer één kant op. Vandaar dat in het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs, naar verluidt, de treffende variant op het Onze Vader hangt: ‘Geef ons heden ons daag’lijks brood, en elke tien jaar een watersnood’. Ook Henk Zomerdijk, burgemeester van Ochten tijdens het hoogwater van 1995, bidt om een waterramp, zodat de mensen

het water weer permanent als de vijand gaan beschouwen (Van Alem, 2008).

Water op de politieke agenda

De bede om hoogwater is voornamelijk niet verhoord. Hoe komt water bij gebrek aan watersnood toch op de politieke agenda? Laten we daarvoor kort beschouwen hoe de waterwereld reageerde op de hoogwaters van 1993 en 1995. Nederland stond toen op een kruispunt: leveren we opnieuw strijd met het water, zoals we al eeuwen doen, of sluiten we vrede? Ons land opteerde voor de korte termijn voor nieuwe verdedigingswerken, maar koos voor een accommoderende pad voor de lange termijn.

Na het tweede hoogwater entameerde de Nederlandse overheid immers in noodtempo een - tamelijk symbolisch (Teisman, 1995) - programma van noodmaatregelen. De Deltawet

grote Rivieren maakte *fast-tracking* mogelijk, en schoof de gangbare inspraak, financiële controle en milieuwetgeving voor twee jaar terzijde om snel tot actie te kunnen komen. Uit interviews blijkt dat het noodregime is gewaardeerd in Limburg, dat in tegenstelling tot Gelderland daadwerkelijk overlast ondervond. De centraal ingezette regelgeving kreeg op een uiterst informele manier lokale uitvoering. Heidemij (nu Arcadis) en Grontmij kregen van de waterschappen in Limburg de vrije hand om met lokale actoren de kades in te vullen in overleg met lokale belanghebbenden. Het is een publiek geheim dat soms (bijvoorbeeld in Itteren) wat grotere stukken dan gepland werden omdijkt, zodat toekomstige bouwgrond alvast was gevrijwaard van overstromingsrisico.

Na het korte intermezzo van noodkade-aanleg leek in Nederland echter de weg vrij naar een al eerder ingezette groen-liberale wateragenda van 'vrede met water' (en met burgers). Die zou, liet zich aanzien, wel eens de overhand kunnen krijgen. Nederland leek voorop te lopen in de transitie van centrale naar decentrale sturing, vergroening en decentralisering van het waterbeleid.

Burgerprotesten tegen dijkverzwaring en afbraak van dijkhuizen en -bomen hadden eind jaren tachtig binnen LNV en Waterstaat al brede weerklank gevonden dankzij het concept 'natuurontwikkeling': natuur moet je niet beschermen tegen menselijk handelen; met ingrepen kun je juist rendabele combinaties op touw zetten, win-win-kansen scheppen waarbij economische groei ecologische waarden kan financieren. Lelijke kanalen zouden tot groene rivieren worden, dijken zouden plaatsmaken voor retentiebekkens en wilde natuur zou weer een kans krijgen op de rivieroever - en het stimuleert de economie ook nog. Ruimte daarvoor werd met name weggehaald bij de landbouw, die destijds steeds minder rendabel leek te worden.

Het concept 'Ruimte voor de Rivier' combineerde daarmee ecologie, economie en veiligheid. Ook de watersector is gearmeerd geraakt van dialoog en interactieve beleidsvorming in horizontale *multi-stakeholder platforms* om afstemming tussen overheid, bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld te verkrijgen (*joint planning*; www.jointplanning.eu). De maatschappelijke betrokkenheid werd temeer geprikkeld doordat de beleidslijn Ruimte voor de Rivier, aangenomen in 1998, het initiatief bij de regio legde. Minister Jorritsma van Verkeer en Waterstaat had immers, met een scherp liberaal gevoel voor de ingezette verkleining van de nationale overheid en de gedaalde populariteit van Waterstaat, de provincies en gemeenten uitgenodigd ditmaal zelf met initiatieven te komen voor rivierbeheer. Lagere overheden staan immers dicht bij de bevolking, en zouden zo het afgekalfde draagvlak voor hoogwaterbeleid kunnen herstellen.

De rivier krijgt de ruimte

Het scenario 'Ruimte voor de Rivier' koestert het lokale, het kleinschalige, het adaptieve. Het speelt tevens in op de lokale honger naar ruimte voor stadsontwikkeling. De liberale hang naar vrijheid kent zijn pendant in de roep om ruimte (en ruigte), zeker in een vol land als Nederland. Buitendijks bouwen samen met de private sector. Ruimte zoeken betekende samen met het bedrijfsleven en natuurorganisaties zoeken naar multifunctionele oplossingen, een verweving van waterbeleid met natuurbeheer en regionale ontwikkeling. Burgers en bedrijven die risico willen nemen, mogen op gevaarlijke plekken wonen en werken, de overheid krijgt er OZB voor terug. De uiterwaard werd herontdekt als een kans, een bron van *Freude*, van ecologisch én economisch gewin; dure huizen aan het water leveren de baten op die de kosten van natuurontwikkeling kunnen dekken. Ruimte

voor de Rivier is daarmee veelal veel Ruimte voor Blauw, Groen, en veel Rood.

Bouwen aan het water zou gaan voorzien in een behoefte aan 'ruimtelijke kwaliteit'. Dit handige neologisme is nu gemeengoed in de watersector – alsof ruimte van zichzelf geen kwaliteit zou hebben. Uit de term zelf, alsook uit daarmee gelegitimeerde projecten, sprak de ambitie om wat de landshapsplanner een doorn in het oog is, mooier en rendabeler te maken, te ontwikkelen. Het begrip koppelt in een land waar wilde natuur is teruggedrongen tot de Biesbosch, natuurontwikkeling aan stedelijke ontwikkeling, ook in regio's waar na 2010 een teruglopende bevoiking wordt verwacht. De Waalsprong in Lent, de IJsselsprong in Zutphen en de IJsseldelta in Kampen; steeds geven boze burgerplatforms lucht aan het idee dat de politiek, het bedrijfsleven en de natuurlobby een nieuwbouwdeal hebben gesloten.

Inderdaad is niet te ontkomen aan de indruk dat natuur en economie meeliften op het urgentiegevoel dat 'veiligheidsbeleid' oproept. Met de decentralisatie van het waterbeleid veranderde de prioriteit: niet het overstromingsrisico was de plaag, maar regionale onderontwikkeling en landschappelijke verromming aan de waterkant. De vermenging van binnen- en buitendijkse planning bracht Waterstaat en waterschappen in een onwennige positie: in plaats van ingrepen op te leggen in het eigen vertrouwde domein tussen de dijken moesten zij rap polder-onderhandelingskwaliteiten ontwikkelen, opdat het waterbelang het niet zou afleggen tegen andere belangen.

Maar ook lagere overheden ontdekken dat vrede met water betekent dat het nu helemaal moeilijk is geworden water op de politieke agenda te krijgen, laat staan om er structureel geld voor los te peuten. Om nationale middelen te verkrijgen schurken regionale politici dan ook nog wel eens pragmatisch aan tegen het nationale veiligheidsvertoog. Zo gauw je 'veiligheid' zegt, zeg je immers 'urgentie' en 'bijzondere maatregelen', veelal met nationale verantwoordelijkheden, die gewone inspraak- en milieuprocedures uitschakelen en ongedachte middelen vrijmaken – in termen van veiligheidsanalisten als Buzan, Waever en De Wilde (1998) de 'verveiliging' van hoogwaterbeleid.

Zo probeerde de provincie Limburg de Maaswerken (verdiepen en verbreden van de Maas van Maastricht tot Mook) in eerste instantie te presenteren als een veiligheidsproject. Rijkswaterstaat had daar in 1997 weinig oren naar – Limburg ligt immers hoog, je kunt bij een overstroming goed wegkomen, er verdrinkt nooit iemand bij wateroverlast, hoe zo 'veiligheid'? Niet voor niets waren de noodweringen als 'kaden' betiteld in plaats van 'dijken' genoemd. Maar de provincie won uiteindelijk wel: ook de onbedijkte Maas is nu onderhevig aan de nationale veiligheidsnormen en daarmee

Rivieren dienen - hoe dan ook - voldoende ruimte te bieden bij periodiek verhoogde aanvoeren vanuit de bovenlopen.

(foto: Ronald Loeve)

eveneens meer een nationale verantwoordelijkheid. Veiligheid werd daarmee eerder een handig vliegwiel dan de aanleiding tot lokale ruimtelijke investeringen.

Klimaatvrees als *window of opportunity*

Rijkswaterstaat bleef intussen op z'n *qui vive*. Niet alleen had de onverwachte overlast van 1993 en 1995 het zelfvertrouwen geschaad, de overstroming van de Mississippi in diezelfde tijd had laten zien dat een extreme gebeurtenis ongekende waterstanden met zich mee kan brengen. Bovendien waarschuwde in 1998 het KNMI dat er door het broeikaseffect wel eens 20% meer neerslag zou kunnen gaan vallen, in intensievere buien. Stel dat de Rijn nu ook eens meters hoger zou komen te staan dan in 1993 en 1995, ja zelfs hoger dan in 1926, de hoogste stand ooit (met een afvoer van 12.600 m³/s)? Scenario's van 18.000, 19.000 of zelfs 20.000 werden nu serieus genomen. Klimaatvrees bracht een kentering in het waterbeleid. Om zich in te dekken tegen een extreme piekgolf van 18.000 kuub per seconde besloot de staatssecretaris van Waterstaat tot de aanwijzing van noodoverloopgebieden. Dit plan, gepresenteerd als redding voor het land, riep felle tegenstand op in de provincie Gelderland. Terstond werd de adviescommissie-Luteijn ingesteld om de noodoverlooppolders aan te wijzen en te legitimeren. Luteijn achtte het in naam van de nationale veiligheid onverantwoord de betrokken inwoners te consulteren. Maar de bevolking van de Ooijpolder bij Nijmegen liep te hoop tegen een overheid die zijn eigen onderdanen onder water wilde zetten. De aanwijzing van calamiteitenpolders strandde uiteindelijk op een slimme campagne

Zullen de peilschalen rond het IJsselmeer anderhalve meter hoger moeten worden?
(foto: Ronald Loeve)

van goed ingevoerde burgers, burgemeesters en sympathiserende experts (Roth, Warner en Winnubst, 2006).

Al was deze eerste slag verloren, sinds circa 2003 is de waterveiligheidslobby, met dank aan Al Gore, wel degelijk weer volop aan zet. Het Pentagon schoot in 2004 een beangstigende losse flodder de wereld in met een scenario waarin zware kuststormen Nederland in 2007 onbewoonbaar zouden maken en een stad als Den Haag tot totale evacuatie zouden nopen (Townsend en Harris 2004). In Nederland zette het RIVM-rapport *Risico's in bedijkte termen* (Bannink en Ten Brinke, 2004) de zwakte en de onzekerheden van de veiligheid van de Nederlandse dijken onbarmhartig in de schijnwerpers. Filosoof-waterschapsvoorman Sybe Schaap stelde dat water een belangrijkere bedreiging was dan terrorisme. Zijn stelling ging alvast op voor New Orleans, waar in de zomer van 2005 de orkaan Katrina toesloeg. De Verenigde Staten, al decennialang afgestapt van dijken ten gunste van zoning, zagen zich genoodzaakt de hulp in te roepen van vreemde huurlingen als het Nederlandse Arcadis om de jazzstad in de toekomst veilig te stellen. Sinds Katrina is de internationale vraag naar, en daarmee het zelfvertrouwen van, Nederlandse ingenieurs weer aangehouden. Dankzij warme connecties met de bestuurders van het getroffen gebied haalde Arcadis een order van 150 miljoen binnen om waterkeringen door te rekenen.

Zo werden de geluiden sterker om te investeren in riviermanagement-technieken die in Nederland juist uit de gratie raakten vanwege hun als steeds lastiger ervaren beperkingen, zoals het almaar inklinken van de bodem, daar waar de rivier wordt ingesnoerd. Ook brengen dijken onzekerheden (tactisch hernoemd tot 'faalfactoren') met zich mee die afbreuk doen aan het grenzeloze vertrouwen in zulke waterkeringen. Dijken kunnen ook doorbreken als ze niet overtoppen, door *piping* bijvoorbeeld, of verschuiven, zoals in Wilnis gebeurde in 2003. Ruimte maken voor de rivier lijkt dan een veiliger optie te zijn.

Niettemin blijken dijken ook onder de kenners onverminderd populair te blijven. Zo stelt Sybe Schaap in publieke bijeenkomsten als de nationale waterconferentie *De Kracht van Water* in november 2007 dat de laatste eurocent aan hoogwaterbeleid in dijkversterking moet worden gestoken. Mocht het immers een keer misgaan aan de kust, dan zal nooit meer iemand in Nederland willen investeren, betoogde Schaap. Ook mijn interviewrondje langs andere experts op verzoek van het Directoraat-Generaal Water leverde eind vorig jaar een ongedachte voorkeur voor dijkversterking op. Ongedacht, omdat DG Water er juist toe neigde enig restrisico te accepteren en te mikken op gevolgbeperking van hoogwater door te sturen op adaptief bouwen en bestemmen in de ruimtelijke ordening (Warner, Meijerink en Needham, 2007).

De nieuwe Deltacommissie

Frappant is in dit verband dat de nieuwe Deltacommissie mede op instigatie van de Delftse waterbouwexperts Stive en Vrijling werd ingesteld. De hoogleraren maakten zich zorgen omdat in het afgelopen decennium veiligheid maar niet op de Nederlandse politieke agenda wilde komen. Stive nam zelf zitting in de commissie, maar het is niet gezegd dat zijn collega Vrijling tevreden is met de aannames achter het voorgestelde veiligheidsbelang. In de aanloop naar de presentatie van het nieuwe Deltaplan liet laatstgenoemde zich althans kritisch hierover uit in de regionale pers: "Mijn bezwaar tegen het Nederlandse beleid is dat er nu allerlei grote plannen worden gemaakt voor dijkverhoging en kustverzwaring. Maar zorg nu eerst dat de bestaande dijken sterk ge-

Kunstwerken, zoals de Oosterscheldekering, blijven aandacht vragen, ongeacht rampenscenario's van haastwerk leverende commissies. (foto: Ronald Loeve)

noeg blijven en dat er een goede afvoer komt. Dat onderhoud, dat blijft er nu bij. En de zeespiegelstijging, dat moet ik eerst nog zien. Dat zijn tot nu toe alleen nog rekenmodellen. Of ik ben een ouderwetse sukkel die niet in die rekenmodellen gelooft, of ik krijg gelijk en de zeespiegelstijging valt reuze mee' (Kits, 2008).

Tot op de dag waarop het Deltarapport zou verschijnen, 3 September, hield de adviescommissie zelf de kaarten nog tegen de borst. Duidelijk werd echter al wel dat een weidse visie zou worden ontvouwd op de hoogwaterbescherming voor de komende eeuwen. Getuige een dubbelinterview met commissievoorzitter Cees Veerman en prominent lid Louise Fresco (in *De Volkskrant*, 2008) wil de Deltacommissie met name inzetten op grote nieuwe infrastructurele werken, dijkverhoging en een verhoogde veiligheidsnorm. Dit vereist miljardeninvesteringen, die uiteraard érgens vandaan moeten komen. De commissie wil daarvoor deels gebruik maken van de dankzij explosief gestegen energieprijzen eveneens fors toegenomen aardgasbaten, die sinds dit jaar ook mogen worden besteed voor waterkeringen. Ook niet onbelangrijk in dit verband is de snel stijgende trend van de voedselprijzen op de wereldmarkt van vorig jaar, die de stagnerende Nederlandse landbouw weer nieuwe kansen bood. Boerenbedrijven willen weer uitbreiden, wat op gespannen voet staat met Ruimte voor de Rivier.

De legitimering van het ambitieuze rapport is een interessante: onze rijkdom beschermen, maar ook het Nederlandse product verkopen.

Inmiddels is het Deltaplan, in nauwe samenwerking met de Rijksvoorlichtingsdienst, in een live door NOS TV uitgezonden,

strak geregisseerde persconferentie aangeboden aan premier Balkenende (Stoffelen, 2008), een voorvechter van een positief investeringsklimaat. De economie ligt ook voor de Deltacommissie op één lijn met het behartigen van onze veiligheidsbelangen.

Al eerder merkte Rinus van Schendelen, hoogleraar politologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, op dat de bagger- en bouwsectoren goed vertegenwoordigd zijn in de adviescommissie. Deze sectoren worden bepaald niet slechter van de richting waarin de plannen van de Deltacommissie zich hebben ontwikkeld (Kits, 2008). Verticaal dijk-denken heeft daarmee de wind weer in de zeilen.

Met het draagvlak onder de Nederlandse bevolking zit het goed. Deltawerken en dijken staan volgens onderzoek van Maurice De Hond fier bovenaan het lijstje van zaken waar Nederlanders trots op zijn (*HP De Tijd*, juli 2008). De ervaring leert evenwel dat we vooral trots zijn op de dijken van de burenen: ingrepen in de eigen achtertuin roepen geregeld burgerverzet op. Dit is zeker van belang voor de lange termijn, als de zee toch nauwelijks harder blijkt te stijgen dan voorheen en de grote investeringen niet nodig zijn gebleken.

Interessant is bovendien dat de oplossingen van de Deltacommissie met name nationaal gedacht lijken te zijn. De vijand komt vanuit de zee (zeespiegelrijzing), de lucht (regen) en het buitenland (Rijn en Maas). Voor veiliger rivieren zouden echter juist grensoverschrijdende oplossingen aangewezen zijn. Terwijl de samenwerking op nationaal niveau met Duitsland, België en Frankrijk nog niet overhoudt, is de provincie Gelderland wel in zee gegaan met de deelstaat Nordrhein-Westfalen om tot de conclusie te komen dat een beschermingsni-

veau van 16.000 m³/s voorlopig wel voldoende veiligheid biedt. Dan staat Keulen, waar het rivierbed alleen maar verder wordt volgebouwd, immers al aardig onder water, waarmee je het piekoverschot goeddeels kwijt bent. Maar de provincie blijft aanlopen tegen de lange-termijnnorm van Rijkswaterstaat: 18.000 kuub. Het alarmerende scenario van de Deltacommissie zal die hogere norm ongetwijfeld schragen.

Conclusie

Al zijn de dijkenbouwers bezig met een opmerkelijke *come-back*, de strijd tussen twee 'beheersconcepties'² in het hoogwaterbeheer lijkt nog niet te zijn gestreden. Het ziet er naar uit dat we ons nu in het brandpunt bevinden van een treffen tussen een door de regio gedragen coalitie, die restrisico wil opvangen met meer Ruimte voor de Rivier en voor 'ruimtelijke kwaliteit', en een nationale constellatie, waarin het restrisico bij voorkeur nul dient te zijn en het mooie het aflegt tegen het veilige. Daarmee staat *resilience* tegenover *resistance*. Dat het waterbeleidsvertoog is veranderd, lijdt geen twijfel. Maar de acceptatie van de urgentie van, en noodzaak tot ingrijpen en investeren is niet compleet, noch in de maatschappij, noch in de wereld van de experts. Beide attractoren trekken stevig aan beleidsmakers en proberen de publieke opinie te bespelen. Hoe dit treffen ook uitpakt, de burger kan zich alvast schrap zetten tegen nieuwe ingrepen in zijn achtertuin. In beide gevallen opent de agendering van hoogwater immers een *window of business opportunity*.

Noten

- ¹⁾ Zie ook Baumgartner en Jones (1994) en Pelling en Dill (2006) over de rol van shocks als katalysatoren voor beleidsverandering.
- ²⁾ Een hegemonie concept of control (beheersconceptie) is een alomvattend politiek programma dat een bepaalde materiële belangenconstellatie als natuurlijk en in het algemeen belang voorstelt. Dit gedachtegoed, geïnspireerd op de radicale Italiaanse denker Antonio Gramsci, is met name aan de Universiteit van Amsterdam ontwikkeld.

Literatuur

- Alem, Chris van (2008), 'Lieve Heer, geef ons een waterramp', *De Gelderlander*, 21 april 2008. http://www.hoogwaterplatform.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=489&Itemid=1
- Bannink, Bert A., and Wilfried B.M. ten Brinke (2004), *Risico's in bedijkte termen, een thematische evaluatie van het Nederlandse veiligheidsbeleid tegen overstromen* (De Bilt: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne), <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/500799002.html>.
- Baumgartner, Frank R., and Bryan D. Jones. (1991), 'Agenda Dynamics and Policy Subsystems'. *Journal of Politics* 53 (4): 1044-1074.
- Commissie Noodoverloopgebieden (2002), *Gecontroleerd Overstromen*, Den Haag.
- Huber, Michael (2004), *Reforming the UK Flood Insurance Regime. The Breakdown of A Gentleman's Agreement*, ESRC/LSE, Discussion paper no. 18, www.lse.ac.uk/collections/CARR/pdf/Disspaper18.pdf
- Kits, Tanja (2008), 'En dan nu het weer: broeierig', *BN De Stem*, 1 augustus 2008.
- Klein, Naomi (2007), *De shockdoctrine. De opkomst van rampenkapitalisme* (Breda: De Geus).
- Pelling, Mark, and Kathleen Dill (2006), 'Natural' Disasters as Catalysts of Political Action, Chatham House ISP/NSC (New

Wij mensen kijken door een zo nauw sleutelgat naar de tijd dat we denken dat het klimaat nu pas voor het eerst verandert, en dat het niet meer zal gebeuren als we in de toekomst maar braaf zijn. Maar alle rampen waar we nu bang voor zijn hebben in het verleden al eens plaatsgevonden, en zelfs nog wel grotere, door natuurlijke oorzaken. En we moeten niet alleen vooruitkijken tot het jaar 2100 zoals de meeste klimaatmodellen doen; dat is de toekomst gemeten met de menselijke maat. Natuurlijke processen als klimaatverandering, zeespiegelstijging, aardbevingen en vulkanische erupties fluctueren in veel grotere tijdschalen. Als je kijkt tot het jaar 10000 zie je de huidige veranderingen in een heel ander perspectief, zo betoogt dit boek. Wie zoals Al Gore zegt: 'we might lose the earth', ziet niet dat alles wat nu gebeurt, ook de recente opwarming van het klimaat, vanuit het standpunt van de aarde business as usual is. Wie zegt dat de aarde er aangaat, bedoelt niet de aarde, maar zichzelf, de mensheid. Dat is een kleinzielig antropocentrisch wereldbeeld dat geen recht doet aan het feit dat de mens voor de aarde, zoals Mark Twain het zegt, niets meer is dan het lijke verf op het topje van de Eiffeltoren.

Salomon Kroonenberg

De menselijke maat

www.uitgeverijatlas.nl

- Security Challenges) Briefing paper, 06/01, Februari.
- Roth, Dik, Jeroen Warner en Madelinde Winnubst (2006), *Een noodverband tegen hoogwater. Waterkennis, beleid en politiek rond noodoverloopgebieden*. Boundaries of Space Series (Wageningen: Wageningen Universiteit).
- Stoffelen, Annette (2008), 'Politieke pers protesteert tegen live-show NOS en RVD', 28 augustus, http://www.volkskrant.nl/binnenland/article1060810.ece/Politieke_pers_protesteert_tegen_live-show_NOS_en_RVD?source=rss De Volkskrant.
- Teisman, Geert R. (1995), 'Het project Grensmaas', *Bestuurskunde*, 4 (8): 370-380.
- Townsend, Mark en Paul Harris, Now the Pentagon Tells Bush: Climate Change Will Destroy Us. The Observer, 22 februari 2004.
- Volkskrant, De (2008), 'Bescherm onze rijkdom tegen de stijgende zeespiegel', *Opinie*, 23 mei 2008, http://extra.volkskrant.nl/opinie/artikel/show/id/625/Bescherm_onze_rijkdom_tegen_de_stijgende_zeespiegel
- Warner, Jeroen, Sander Meijerink en Barrie Needham (2007), *Sturen in de ruimte? Instrumenten ter beperking van gevolgen bij overstromingen* (Centrum voor Water en Samenleving, Radboud Universiteit Nijmegen, 17 december).
- Warner, Jeroen (2008), *The politics of flood insecurity. Framing contested river management projects*. Proefschrift, Wageningen University.
- Wolsink, M. (2006), 'River basin approach and integrated water management: Governance pitfalls for the Dutch Space-Water-Adjustment Management Principle', *Geoforum* 37: 473-87.

Jeroen Warner is politicoloog en werkt als senior onderzoeker bij het Centrum voor Water en Samenleving van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij promoveerde aan Wageningen Universiteit met The politics of flood insecurity. Framing contested river intervention projects.